

■ УДК 130.2 : [37+159.9]

О. В. Дульська, здобувач, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СПАДЩИНИ А. С. МАКАРЕНКА

Наведено огляд публікацій, у яких досліджено культурологічний потенціал спадщини А. С. Макаренка на засадах екзистенційно-гуманістичного ціннісного підходу. З'ясовано науково-теоретичні особливості екзистенційного гуманізму та його значення для духовно-морального формування особистості. Проаналізовано філософсько-педагогічні та психологічні особливості екзистенційного й гуманістичного розуміння спадщини А. С. Макаренка в європейській та вітчизняній системах освіти. Виявлено сучасне культурологічне значення педагогічної спадщини А. С. Макаренка в аспекті трансформації вітчизняної системи освіти, суспільства, нації.

Ключові слова: екзистенціалізм, гуманізм, екзистенційний гуманізм, духовно-моральне виховання, духовно-моральні цінності, А. С. Макаренко.

О. В. Дульская, соискатель, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ НАСЛЕДИЯ А. С. МАКАРЕНКО

Приведен обзор публикаций, в которых исследован культурологический потенциал наследия А. С. Макаренко на основе экзистенциально-гуманистического ценностного подхода. Выявлены научно-теоретические особенности экзистенциального гуманизма и его значение для духовно-нравственного формирования личности. Проанализированы философско-педагогические и психологические особенности экзистенциального и гуманистического понимания наследия А. С. Макаренко в европейской и отечественной системах образования. Выявлено современное культурологическое значение педагогического наследия А. С. Макаренко в аспекте трансформации отечественной системы образования, общества, нации.

Ключевые слова: экзистенциализм, гуманизм, экзистенциальный гуманизм, духовно-нравственное воспитание, духовно-нравственные ценности, А. С. Макаренко.

O. V. Dul'ska, external doctorate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES OF A. S. MAKARENKO'S HERITAGE

The paper provides a review of contributions in which the culturological potential of A. S. Makarenko's heritage is examined on the basis of the existential and humanistic value-based approach. Scientific and theoretical features of existential humanism and its significance for the spiritual and moral shaping of the individual are inquired into. The author analyzes the philosophical and pedagogical and psychological features of the existential and humanistic

comprehension of A. S. Makarenko's heritage in the European and national education systems. The author reveals modern cultural significance of A. S. Makarenko's pedagogical heritage in the aspect of transformation of the national education system, society, and nation.

Keywords: *existentialism, humanism, existential humanism, cultural and moral upbringing, moral and spiritual values, A. S. Makarenko.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена сучасним реформуванням євроінтеграційних процесів національної освіти всіх рівнів. У сучасних умовах оновлення українського суспільства актуально проаналізувати роль і значення творчого доробку А. С. Макаренка в європейському стандарті освіти, упровадження якого в національну освіту розпочалося ще в період середньовіччя та епоху Відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-методологічна основа дослідження – праці з вітчизняної та зарубіжної історіографії: Турбан (2014), Беслюбняк (2006), Харченко (2013), Сіданіч (2013), Рибак (2011), Дубасенюк (2014), М. Гетманець та І. Гетманець (2015), Ткаченко (2008), Карпенчук (2003), Дічек (2005), Ярмаченко (1989), Кобзаренко (2013), Харченко (2013) та ін. Концептуальні засади теоретичних знань становлять праці зарубіжних учених, у яких акцентується на основах духовно-моральних цінностей, закладених у спадщині А. С. Макаренка (Селевко (2006), Невська (2006), Гриценко (1998), Бакштановський (2002) та ін.).

Мета статті – проаналізувати та виявити з культурологічних позицій систему екзистенційних гуманістичних цінностей, наявних у національній спадщині всесвітньо відомого педагога А. С. Макаренка, що становила гуманітарно-природничий блок загального європейського стандарту високої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження ґрунтується на узагальнених працях з суміжних наук, таких як філософія, педагогіка, психологія та ін., які розкривають загальні концептуально-теоретичні засади всієї педагогічної спадщини А. С. Макаренка як з позиції національної історіографії, так і зарубіжної. Заявленій темі з проблеми духовно-моральних цінностей у спадщині А. С. Макаренка в українській та зарубіжній історіографії ще не приділено належної уваги.

В історико-теоретичному аспекті екзистенційний гуманізм представлений такими авторами, як Турбан (2014), Беслюбняк (2006), Харченко (2013). Зокрема філософський підхід презентує О. Беслюбняк, визначаючи філософію екзистенціалізму як течію, «<...> що виходить з особистості як суб'єкта дії і відтак підкреслює значущість людської особистості, абсолютної цінності, справжньої величчя й невід'ємних прав на духовну волю і гідні умови життя» (Беслюбняк, 2006, с. 86). Педагогічно-теоретичну точку зору на проблему виявляє Т. Харченко, наголошуючи, що екзистенціалізм помістив «у центр педагогічного процесу турботу про індивіда й визначив як

нову специфіку педагогіки зосередження уваги на людині та її потребах» (Харченко, 2013, с. 38). У психологічному науковому вимірі В. Турбан трактує екзистенціальний світогляд як такий, що порушує питання сенсу життя й цінностей, зокрема наголошує: «сенси життя, який так високо цінували екзистенціалісти, постає перед людиною як одне з життєво необхідних завдань, які вона повинна вирішити» (Турбан, 2014, с. 209). Пошуки власного місця у світі науковець рекомендує розпочинати з самого себе, з урахуванням набутого досвіду знань.

Таким чином, основу світогляду екзистенційного гуманізму становлять духовно-моральні цінності, що у вихованні загалом, а особливо в студентської молоді, на думку більшості вчених, є основою світоглядного розвитку особистості, її високих, духовних смисложиттєвих цінностей, таких як людяність, любов до ближнього, родини, Батьківщини, оточуючого світу, природи.

Означеному напрямку досліджень приділила увагу вітчизняна вчена О. Дубасенюк, зазначивши, що духовно-моральне виховання у вищому навчальному закладі — це «<...> методика, спрямована на формування системних знань про духовно-моральні цінності, що розвивають діалектичне та гнучке світорозуміння ціннісних орієнтацій; емоційної культури, вольової саморегуляції поведінки, здатності до самопізнання, самоосвіти; умінь і навичок високодуховної діяльності та духовно-моральної практики» (Дубасенюк, 2014, с. 86).

І. Сіданіч розглядала духовно-моральне виховання студентів як «інтегративну професійно значущу якість особистості, що характеризується орієнтацією на духовні цінності культури в особистісному саморозвитку та міжособистісній взаємодії» (Сіданіч, 2013, с. 237).

В. Рибак співставила поняття «духовно-моральне виховання» й поняття «духовно-моральні цінності», визначивши їх як «внутрішні, світоглядні переконання, що формують життєву позицію та поведінку особистості, входять до її психологічної структури у формі особистісних поглядів і принципів, які слугують сполучною ланкою між культурою суспільства і внутрішнім світом особистості» (Рибак, 2011, с. 421).

Про виховання як фактор культурного становлення особистості та необхідний елемент розвитку нації свідчить дослідження Л. Харченко, котра довела, що «<...> виховання «вписується» у план загального культурного розвитку людини, виховний чинник залучається до головних механізмів розвитку соціуму <...>. Тому цілком очевидно, що основою сучасного виховання є культурно-історичний досвід української спільноти» (Харченко, 2013, с. 201).

У загальносвітовій педагогічній спадщині чільне місце посідає А. С. Макаренко. Спрямованість його педагогічної творчості на виховання загальнолюдських цінностей підтверджують наукові пошуки вітчизняної

вченої Л. Кобзаренко, котра зазначає, що «наша позиція», тобто позиція вітчизняної науки, «<...> є однозначною: педагогічна спадщина педагога пронизана стратегічно гуманними, спрямованими на виховання цілісної, культурної, духовно-моральної особистості, об'єктивне оцінювання та засвоєння морально-ціннісного культурного досвіду людства, інтеграцію моральних знань і вражень, почуттів, потреб, морально-ціннісну самореалізацію та морально-ціннісне самовдосконалення особистості вихованця в загальнокультурному контексті» (Кобзаренко, 2013, с. 262–263).

М. Ярмаченко досліджував взаємодію громадянського й естетичного виховання в системі А. С. Макаренка, яке забезпечувало стале формування духовно-моральної сфери особистості вихованців, стверджуючи, що «<...> естетичне виховання в макаренківській системі сприяло інтелектуальному зростанню особистості, «шліфовці» її емоційно-вольової сфери. Воно формувало у вихованців хороші естетичні смаки і високі людські ідеали, яких вони прагнули <...> все своє життя» (Ярмаченко, 1989, с. 137–146).

Зарубіжні вчені ґрунтовніше досліджували особистість і творчість А. С. Макаренка, вважаючи його носієм і провідником певної сукупності духовно-моральних цінностей. В. Бакштановський наголошує: «розширюючи сферу морального, А. С. Макаренко є творцем нових цінностей: нова людина, праця, порядок, дисципліна, чесність, вимогливість, колектив та ін. Засвоєння особистістю нових цінностей сприяло вибудові продуманої, практичної й цільної духовно-моральної системи» (Бакштановський, 2002, с. 152).

С. Невська доводить, що в концепції Макаренка «дисципліна перетворюється на принцип, основні правила виконання обов'язку, поняття дисципліни зводяться в ранг етики, етично дисциплінована особистість (морально зріла) — найважливіша громадянська якість» (Невская, 2006, с. 11).

Л. Гриценко, вивчаючи взаємозв'язок особистісного й соціального в педагогічній діяльності, з'ясувала, що «в системі цінностей А. С. Макаренка можна назвати два типи провідних орієнтирів. Основний тип, у центрі якого — людина, її гармонійний розвиток, духовність, свобода, відповідальність, обов'язок як сенс її життя. Другий, похідний від першого, — це ті цінності, необхідні для розвитку людини, — гуманне суспільство, активна діяльність (праця, гра, навчання), краса, ідея гармонії, людини й суспільства» (Гриценко, 1998, с. 61).

Однак здобутки А. С. Макаренка — це не тільки джерело традиційних і новітніх філософсько-антропологічних цінностей, для сучасного суспільства цінністю є безпосередньо спадщина видатного педагога, письменника, громадського діяча. Н. Дічек зауважила, що «міжнародний досвід використання ідей вітчизняного педагога в контексті соціальної педагогіки є свідченням життєздатності й інтернаціоналізації його надбань, їх контекстуаль-

ності зі світовим виховним процесом, тобто підтверджує факт, що сучасні творчі пошуки шляхів соціалізації молоді, адекватних до вимог часу, відбуваються в різних країнах у контексті педагогічних закономірностей, відкритих А. С. Макаренком ще у 20-ті рр. ХХ ст.» (Дічек, 2005, с. 29).

М. Гетманець та І. Гетманець надзвичайно високо оцінили внесок А. С. Макаренка в розвиток української культури, котрий утілює «загальнолюдські гуманістичні ідеї», забезпечуючи таким чином подальше духовно-моральне спрямування не тільки вітчизняної соціально-культурної педагогічної діяльності, але й міжнародної спільноти, оскільки «<...> основою його педагогіки є гуманістичний принцип: якомога більше поваги до людини і якомога більше вимог до неї. Теоретична спадщина Макаренка стала надбанням загальнолюдської культури, тому український народ може по праву пишатися своїм сином» (Гетманець, 2015, с. 23).

А. Ткаченко, визнаючи глобальну духовно-моральну гуманітарну роль спадщини видатного митця, наголошував на тому, що «феноменальний резонанс, викликаний його ідеями в багатьох, у тому числі досить віддалених регіонах планети, неодмінно ставить нас перед необхідністю розглядати постать Макаренка як явище не стільки педагогіки, скільки гуманістичної культури людства в цілому» (2008, с. 10–14).

Г. Селевко (2006) здійснив авторську інтерпретацію педагогічної діяльності А. С. Макаренка. Педагогічна технологія А. С. Макаренка, на думку науковця, посіла своє місце серед інших світових педагогічних технологій і визначена як «технологія «жорсткого» колективного виховання А. С. Макаренка». До класифікаційних характеристик технології А. С. Макаренка дослідник долучає авторитарно-гуманно-особистісний характер взаємодії у викладацько-учнівському колективі, тобто вихованець потрапляв у середовище з «жорстким» кодексом і був зобов'язаний його дотримувати, але на засадах «краси» особистості, таких як оптимізм, повага, справедливість, захист тощо. Концептуальні засади російського дослідника Г. Селевко в галузі технологічного виховання розширила й узагальнила в наукових пошуках С. Карпенчук, дослідивши впровадження різноманітних аспектів педагогічної технології А. С. Макаренка в національну систему освіти: «<...> його погляди поділяє переважна більшість сучасних педагогів <...>» (2003, с. 22).

Висновки. Оскільки наукових культурологічних досліджень з цього питання нами не виявлено, основним змістом статті є аналіз досягнень суміжних фундаментальних наук: філософії, психології, педагогіки, що в комплексі формують культурологічне знання з означеної проблеми. Здійснивши філософсько-світоглядний аналіз таких категорій, як «екзистенціалізм», «екзистенційний гуманізм», «духовно-моральне виховання», ми дійшли висновку, що концептуальними засадами спадщини А. С. Макаренка є здійснення духовно-морального виховання на основі

екзистенційно-гуманістичного спрямування за допомогою засвоєння вихованцями загальнолюдських християнських цінностей: краси, добра, любові тощо. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розгляді концептуальних основ духовно-моральних цінностей спадщини К. Ушинського та В. Сухомлинського.

Список посилань

- Бакштановский, В. И. (2002). *Этика и этиос воспитания*, Научно-публицистическая монография. Тюмень: НИИ прикладной этики; Центр прикладной этики.
- Беслюбняк, О. О. (2006). Гуманістично-методологічні параметри екзистенційної філософії. *Мультиверсум*. Філософський альманах, 5, 77–86. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ: Український Центр духовної культури.
- Гетманець, М. Ф. (2015). *А. С. Макаренко і Україна*. Харків: Майдан.
- Гриценко, Л. И. (1998). *Личностно-социальная концепция А. С. Макаренко в современной педагогике (Сравнительный анализ отечественного и зарубежного макаренковедения)*. (Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01). Тюмень.
- Дічек, Н. П. (2005). *Спадщина А. С. Макаренка у контексті світового історико-педагогічного процесу ХХ ст. (на матеріалах англomовних джерел)*. (Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01). Інститут педагогіки АПН України. Київ.
- Дубасенюк, О. А. (2014). Духовно-моральне виховання студентської молоді. О. А. Дубасенюк і В. А. Ковальчук (Ред.). *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 27, 78–87. Житомир: Видавництво ЖДУ імені І. Франка.
- Карпенчук, С. Г. (2003). *Педагогічна технологія А. С. Макаренка в контексті сучасної педагогіки*. (Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01). Ін-т педагогіки АПН України. Київ.
- Кобзаренко, Л. А. (2013). Проблема морально-ціннісного виховання особистості в контексті педагогічних ідей А. С. Макаренка: ретроспективний аналіз. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 3 (29), 262–268. Суми.
- Невская, С. С. (2006). *Гражданское воспитание личности в творчестве А. С. Макаренко*. (Автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01). Гос. НИИ семьи и воспитания. Москва.
- Рибак, В. (2011). Формування духовно-моральних цінностей у студентів з особливими потребами в контексті проблеми соціально-психологічної адаптації. *Освіта регіону*, 3, 419-422.
- Селевко, Г. К. (2006). *Энциклопедия образовательных технологий*. (Т. 2). Москва: НИИ школьных технологий.
- Сіданіч, І. Л. (2013). Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді. *Наукові записки. Психологія і педагогіка*, 23, 233–241.
- Ткаченко, А. В. (2008). Антон Семенович Макаренко — подвижник соціального

- виховання. П. І. Рогов (Ред.). *Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності: 1991–2008 рр.: до 120-річчя від дня народження*, Біобібліографічний покажчик. Київ.
- Турбан, В. В. (2014). Філософія життя й екзистенціалізм. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*, 2.13, 209–215.
- Харченко, Л. М. (2013). Національне виховання особистості в сучасних умовах глобалізації. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Серія: Філософські науки, 15, 200–210.
- Харченко, Т. Г. (2013). *Гуманізація сучасної педагогічної освіти у Франції: теорія і практика*, Монографія. Луганськ: Видавництво ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка.
- Ярмаченко, Н. Д. (1989). *Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко: книга для учителя*. Киев: Радянська школа.

References

- Bakshatanovsky, V. I. and Sohomonov U. V. (2002). *Ethics and ethos of education*. Tiumen: Center for Applied Ethics. [In Russian].
- Beslubniak, O. O. (2006). Philosophical Almanac. In Institute of philosophy G. S. Skovorody NAN Ukraine, *Humanistic-methodological parameters of existential philosophy*, 77–86. Tsentru duchovnoi kultury [In Ukrainian].
- Hetmanets, M. F. and Hetmanets, I. O. (2015). *A. S. Makarenko and Ukraine*. Tiumen: Maidan [In Ukrainian].
- Hrytsenko, L. I. (1998). *The personal and social concept of A.S. Makarenko in modern pedagogy. (Candidate dissertation)*. Tiumen: Dep. of pedagogical sciences. [In Russian].
- Dichek, N. P. (2005). *The legacy of A. S. Makarenko in the context of the world historical-pedagogical process of the twentieth century*. (Extended abstract of Doctor's thesis 13.00.01). [In Ukrainian].
- Dubaseniuk, O. A. (2014). Innovative approaches to the education of students in higher educational institutions. In *Spiritual and moral education of students*. O. A. Dubaseniuk, V. A. Kovalchuk (Ed.), 27, 78–87. Zhytomyr: ZHDU Franka. [In Ukrainian].
- Karpenchuk, S. H. (2003). *Pedagogic technology of A.S. Makarenko in the context of modern pedagogy*. Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (Extended abstract of Doctor's thesis 13.00.01). [In Ukrainian].
- Kobzarenko, I. A. (n.d.). *A problem of person's moral and value education in the context of pedagogical ideas of A. S. Makarenko: retrospective analysis* (3 (29)th ed.). Sumy: Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. [In Ukrainian].
- Nevskaya, S. S. (2006). *State Research institutes of the family and upbringing. Civil education of the person in the work of A. S. Makarenko* (p. 42). Moscow: Extended abstract of Doctor's thesis [In Russian].
- Rybak, V. (2011). Formation of spiritual and moral value for students with special

- needs in the context of socio-psychological adaptation's problem (3rd ed.). *Education in the region. Politology. Psychology. Communications*. [In Ukrainian].
- Selevko, G. K. (2006). *Encyclopedia of educational technologies* (2nd ed.). Research Institute of School Technologies [in Russian].
- Sydanich, I. L. (2013). Actual problems of spiritual and moral education of students (23rd issue). *Proceedings. Psychology and pedagogy*. [In Ukrainian].
- Tkachenko, A. V. (2008). Anton Semenovych Makarenko is a devotee of social upbringing. *The legacy of A. S. Makarenko and the pedagogical priorities of the present*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Turban, V. V. (2014). Philosophy of life and existentialism. *Scientific herald of Nikolayev National University named after V.O. Sukhomlynsky*, 2.13, 209–215. [In Ukrainian].
- Kharchenko, L. M. (2013). National education of the individual in the current conditions of globalization (15th ed.). *Scientific notes of Kyiv University of Tourism, Economics and Law*. Series: philosophical sciences. [In Ukrainian].
- Kharchenko, T. G. (2013). *Humanization of modern pedagogical education in France: theory and practice*, Monography. Lugansk, DZ LNU of Taras Shevchenko. [In Ukrainian].
- Yarmachenko, N. D. (1989). *Pedagogical activity and creative heritage of A. S. Makarenko: books for teacher*. [In Russian].

UDC 130.2: [37 +159.9]

O. V. Dulska, external doctorate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

dulskay@meta.ua

orcid.org/0000-0003-1899-7315

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES OF A. S. MAKARENKO'S HERITAGE

The aim of the article is to analyze and reveal the system of existential humanistic values, declared in the national heritage of the world-famous educator, social worker and writer A. S. Makarenko which formed humane and natural unit of the European standard of secondary education.

Research methodology. The study investigates this issue by examining the heuristic analysis of the fundamental studies of Ukrainian and foreign historiography in culturology, which forms the cultural approach to the identification and systematization of the spiritual and moral value-based concepts in A. S. Makarenko's heritage.

Results. The paper provides a review of contributions in which the culturological potential of A. S. Makarenko's heritage is examined on the basis of the existential and humanistic value-based approach. Scientific and theoretical features of existential humanism and its significance for the spiritual and moral shaping of the individual are inquired into. The author analyzes the philosophical and pedagogical and psychological features of the existential and

humanistic comprehension of A. S. Makarenko's heritage in the European and national education systems. The author reveals modern cultural significance of A. S. Makarenko's pedagogical heritage in the aspect of transformation of the national education system, society, and nation.

Novelty. An attempt is made to emphasize the system of spiritual and moral values in the educational model of A. S. Makarenko's school, and this is the first attempt in the national cultural studies based on the historiography of the related human sciences.

The practical significance consists of distinguishing the scientific and theoretical conceptual foundations that transform the meaning of the spiritual and moral values of the philosophical outlook and the pedagogical and psychological practices of the embodied principles in A. S. Makarenko's heritage. The research has important implications for the program of the national and foreign education systems.

Keywords: *existentialism, humanism, existential humanism, cultural and moral upbringing, moral and spiritual values, A. S. Makarenko.*

Надійшла до редколегії 21.04.2017 р.